

ТАЛИБАН БАСШЫЛЫҚТЫ ҚОЛҒА АЛҒАННАН KEЙІНГІ АУҒАНЫСТАНДАҒЫ ШЕКАРА ҚАҚТЫҒЫСТАРЫ

АҚШ әскерлері мен АҚШ-тың НАТО-дағы одақтастары мен олардың операциялық серіктестерінің әскери күштері Ауғанстаннан шыққаннан кейін Талибан ел билігін басып алғаннан бері шекарадағы даулар мен қарулы қақтығыстар алғашқы бес ай бойы толастамай келеді. Олардың ең соңғысы ауған-түрікмен шекарасындағы қарулы қақтығыс және Дюранд сызығы деп аталатын сызықтан тыс Ауғанстан-Пәкістан шекарасындағы қақтығыстар болды. 2021 жылдың желтоқсан айының соңы мен 2022 жылдың қаңтар айының басында Талибан күштері шекарадан минометтерден оқ жаудырып, Пәкістан армиясының 2600 шақырымдық Ауғанстан-Пәкістан шекарасының көп бөлігін қоршауға тырысып, қауіпсіздік дауалын салуға кедергі келтірді.

Ауғанстан үкіметі дәстүрлі түрде Дюранд сызығын тұрақты халықаралық шекара ретінде мойындаудан бас тартқандықтан, қақтығыс Талибан қозғалысы билікке келуден бұрын да болған еді. Пәкістан, керісінше, Ауғанстанның Пәкістандағы пуштун сепаратизмін қолдауынан тарихи түрде сақтанып келеді. Сондықтан, 2014 жылдан бастап Пәкістан заңсыз тауарлар мен адамдардың қозғалысына жол бермеу үшін бүкіл Ауғанстан-Пәкістан шекарасында екі қабатты қоршау салуды бастады. Бұл тұрғыда Талибан отаршылдық дәуірдің шекаралары аясында адамдардың еркін жүріп-тұру құқығын сақтап қалғысы келеді. Сонымен бірге, ауған тарапының пікірінше, Пәкістан әскері Дюранд сызығының шекарасы деп есептеген кейбір жерлерге ауған жері деп саналатын аймақтар да кіреді.

Бұл оқиғалардың астарын қақтығыс деңгейінен алыстату арқылы қарастыратын болсақ, Дюранд сызығының тек шекара дауы емес, геостратегиялық мақсаттарға сәйкес мүдделер қақтығысынан туындағанын көреміз. Дюранд желісі мәселесінің қайнар көзі 1893 жылдан басталады. Аталмыш кезеңдегі Ауғанстанның шекарасы сол кездегі Британ отары болған Үндістанның Сыртқы істер министрі Мортимер Дюранд пен Ауғанстан билеушісі Әбдірахман Хан арасында жасалған келісім бойынша белгіленді. Бірақ екі шекараның арасында тұруға ыңғайсызданған пуштундар бұл шекараға қарсы болған. Ал, Пәкістан тарабы кез келген мүмкіндікте Ауғанстаннан Дюранд сызығын ресми түрде тануды талап етіп келеді.

Бірақ бұл талап бірінші Талибан билігі кезінде де, Кабул үкіметі кезінде де мойындалмады. Талибандар елді бақылауға

алған жаңа кезеңде Талибанның Дюранд сызығына қатысты ұстанымының өзгермегені белгілі. Ал, Пәкістанның шекара дауынан гөрі Дюранд сызығының қабылдануына көбірек мән беріп, саяси табыстарға қол жеткізуге тырысатынын алға тартуға болады. Сол себепті қазір шекаралық қақтығыстарға дейін жетуі мүмкін оқиғалар белең алып барады. Шекара сызығында тұратын ауған халқы мен туыстас елдердің шекаралық күштері шекараның нақты белгіленбеуінен қиындықтарға жиі тап болатынын білеміз.

Талибан өкілі Забиулла Муджахид желтоқсан айының басындағы Талибан мен Иран шекаралық қауіпсіздік күштері арасындағы қақтығыстар «демаркацияға қатысты түсінбеушіліктен» болғанын мәлімдеді. Соған қарамастан, Иран билігі Талибан күштерін қақтығыстарды қоздырушы деп айыптады. Иран Талибан билікті басып алғаннан кейін елшілігін сақтап қалған санаулы елдердің бірі болғанымен, әлі күнге дейін Талибан үкіметін ресми түрде мойындаған жоқ. Ауғанстан мен Иран арасындағы шекаралық даулар мен қақтығыстардың ұзақ тарихы бар, шиеленістің негізгі себептері есірткі тасымалы, босқындар, діни содырлар және Гильменд өзенінің су дауы болып табылады. Сондай-ақ, тарихи тұрғыдан алғанда, Иран Ауғанстандағы тәжік және хазар азыштықтарымен тығыз байланыста болды және осы саясат ара-тұра 1998 жылғыдай негізінен пуштун талибандарымен қақтығыстарға алып келді. Ауғанстан-Пәкістан шекарасында да, Ауғанстан-Иран шекарасында да трансшекаралық аймақтардың тайпалық және этникалық құрамы мен анықтамасы, сондай-ақ шекараның қалыптасуының отаршылдық мұрасы шекараны тану мен шекараның мызғымастығына нұқсан келтіре отырып жалғасып жатқан мәселелер өз алдына бір төбе. Тарихи тұрғыдан алғанда, Талибан басшылығының Дюранд сызығын мойындағысы келмеуі олардың тәуелсіз «Паштунстан» (пуштун елі) идеясын пайдалануға дайындығымен бірге жалғасып келе жатқан шекара дауларын тудырды. Сол сияқты трансұлттық бөлуді тайпалары өздерінің қоныстану географиясын ұлттық шекара ретінде қарастырмайды, өйткені қазіргі ауған-иран шекарасы бөлшектеуші емес, бөлшектеуші құрылым ретінде қабылданады, сондай-ақ олар Иран, Ауғанстан және Пәкістан шекараларында туыстарына барады немесе сауда жасайды. Бұған қоса, Пәкістан да, Иран да әлемдегі ең ірі ауған қауымдастықтарының отаны

болып табылады, тек осы екі елде ресми тіркелген ауған босқындарының саны 2,2 миллионнан асады.

Ал, жаңа жылдың алғашқы күндері ауған-түрікмен шекарасында қарулы қақтығыстарға ұласып жатқандықтан, шекаралық қақтығыс қай жағынан да бәсеңдемейтін сынайлы. Ауғанстанның ең ірі ақпарат агенттігі Khaama Press-тің хабарлауынша, 2022 жылдың 3 қаңтарында Ауғанстанның Жаузжан провинциясының Хумаб ауданында түрікмен сарбаздары «кездейсоқ шекарадан өтіп кеткен» ауғандықты атып өлтіргеннен бірнеше күн өткен соң, Ауғанстан шекарашылары Түркіменстан шекара әскерлерімен қарулы қақтығысқа түсті. Сондай-ақ тағы бір ауған азаматы тұтқындалып, тірідей жерленген.

«Талибан» ақпарат бөлімінің басшысы үздіксіз ағыс Түркіменстан шекарашылары тарапынан басталғанын, бұл аймаққа түрікмен әскерлері оққа ұшқан ауған азаматының өлімін тергеу үшін келген Талибан күштеріне оқ жаудырғанын хабарлады. Шабуыл жасағандар Талибан сарбаздары болмаса да, есірткі контрабандашыларымен байланысы бар болса да, 2018 жылы ауған-түрікмен шекарасында 25 түркімен сарбазының қаза тапқанын еске түсірсек, бұл ауған-түрікмен шекарасындағы алғашқы қарулы қақтығыс емес екенін көреміз. Дегенмен, Түркіменстанның экономикалық мүдделерін, әсіресе Түркіменстан-Ауғанстан-Пәкістан (ТАП) энергия тасымалдау желісі және Түркіменстан-Ауғанстан-Пәкістан-Үндістан (ТАПУ) құбырының әлеуетті жобасы сияқты өмірлік маңызды энергетикалық жобаларды жүзеге асыру контекстін де ескере отырып, Түркімен үкіметі мен Талибан-режимінің қақтығысы арасындағы қарым-қатынас белсенді міндеттемелер мен байланыстарға қайшы көрінеді.

Дәл қазір Ауғанстанның Тәжікстанмен шекарасы бұрынғыша төтенше жағдай мен шиеленіс үстінде. Өйткені Тәжікстан үкіметі Талибан режимін мойындаудан, тіпті онымен байланысудан бас тартты. Бұған қоса, Ауғанстандағы көп тәжік халқы Ауғанстанның жаңа үкіметінде өздеріне орын берілуін талап етсе, ал «Талибан» Ауғанстанға әскери ұшақтарды қайтаруды талап етуде. Ауғанстанда үлкен тәжік қауымдастығы болуымен қатар, Түркіменстаннан айырмашылығы Тәжікстан Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымының мүшесі, сондай-ақ, Талибан билікке келгеннен бері күшейтілген ресейлік әскери базаға ие болғандықтан, екі ел арасындағы қақтығыс өте маңызды.

Жазушы: Жармұхамед Зардыхан,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Үндістан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан басшылары онлайн режимінде өткен бірінші кезекті Үндістан-Орталық Азия саммитіне қатысты. Саммит Үндістан мен Орталық Азия елдері арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың орнағанына 30 жыл толуына орайластырылған уақытта өтті. Қатысушылар Орталық Азия елдері мен Үндістан арасындағы түрлі салалардағы ынтымақтастықты нығайту және кеңейту мүмкіндіктерін талқылады. Келіссөздерден кейін тараптар Саммит Декларациясын қабылдады (Mea.gov.in, 27.01.2022).
- Түркияның Ұлттық қауіпсіздік кеңесі Ресей мен Украина арасындағы шиеленісті бәсеңдетуге шақырды. Ел астанасы Анкарадағы Президенттік кешендегі кездесуден кейін Түркия президенті мен Кеңес төрағасы шиеленістің ешкімнің мүддесі емес екенін мәлімдеді. Бұған дейін президент Ердоған «бейбітшілікті қалпына келтіруге жол ашу» үшін Ресей мен Украина басшыларын қабылдауды ұсынған болатын (Anadolu Ajansı, 27.01.2022).
- Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан президенттері «Орталық Азия – ҚХР» атты саммитке қатысты. Онлайн форматта өткен іс-шара дипломатиялық қарым-қатынастың орнағанына 30 жыл толуымен тұспа-тұс келді. Қатысушылар әртүрлі салалардағы ынтымақтастық мәселелерін талқылады. Қытай басшысы 2030 жылға қарай Қытай мен Орталық Азия арасындағы сауда көлемін 70 миллиард долларға дейін ұлғайту ниетін білдірді (Eurasianet.org, 26.01.2022).
- «Нұр Отан» партиясының кезектен тыс 21-съезінде Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев төраға болып сайланды. Бұған дейін Қазақстанның тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаев Қасым-Жомарт Тоқаевты партия төрағалығына сайлауды ұсынған болатын. Партияның съезі 389 делегаттың қатысуымен онлайн форматта өтті. Съезде партияның саяси ассамблеясының құрамына өзгерістер енгізу мәселесі де талқыланды (Kazinform, 28.01.2022).
- Қырғызстан мен Тәжікстан арасында тағы бір шекаралық қақтығыс орын алып, одан кейін Қырғызстан Ұлттық қауіпсіздік мемлекеттік комитетінің төрағасы Камчибек Тасиев пен оның тәжік әріптесі Саймумин Ятимов кездесу өткізді. Кездесуден кейін тараптар шекараларды демаркациялау және демаркациялау жөніндегі үкіметаралық комиссияның жұмысын екі ай бұрын тоқтатылғандықтан қайта бастау туралы шешім қабылдағанын хабарлады. Айта кетерлігі, Тасиев пен Ятимов ешқандай құжатқа қол қоймағанын (Kabar, 29.01.2022).
- Ресейдің Тәжікстандағы елшісі Игорь Лякин-Фролов ресейлік қару-жарақ пен жауынгерлік техниканың жеткізілуі Тәжікстан армиясының жауынгерлік әзірлігін нығайтуға көмектесетінін хабарлады. 2021 жылы Ресей Тәжікстанға қарулы күштерін модернизациялау үшін әскери техника, құрал-жабдық, қару-жарақ пен оқ-дәрі берді. Бұл жеткізілімдер тәжік-ауған шекарасының жетуге қиын таулы учаскелерін қорғауды күшейтті. Сондай-ақ Ресей мен Тәжікстан Ауғанстан шекарасында заманауи шекара бекетін салу жөнінде бірлескен жобаны жүзеге асыруда (TASS, 29.01.2022).

Экономика, қаржы және энергия

- Еуропа қайта құру және даму банкі (ЕҚДБ) Қазақстанның энергетика саласы 2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығына қол жеткізетінін хабарлады. Агенттік ұзақ мерзімді стратегияны әзірлеу үшін Қазақстан үкіметімен ынтымақтасты. 2021 жылы ЕҚДБ 18 жергілікті жобаға 630 миллион доллар инвестиция салды. Олардың жартысына жуығы «жасыл» деп жіктеледі. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері 370 миллиард доллардан астам инвестиция тартты (Qazaq TV, 28.01.2022).
- Өзбекстан Энергетика министрлігі жуырда жұмыс істеп тұрған газ кен орындары мен мұнай өңдеу зауыттарында технологиялық процестердің бұзылуы фактілері туралы хабарлады. Бұл жағдай газ өндірудің төмендеуіне әкеліп соқты, бұл электр энергиясын өндіру көлеміне кері әсерін тигізді. Сәйкесінше, өңірлерді энергиямен қамтамасыз ету көрсеткіштері энергия тұтынуының артуына және тұтыну мен электр энергиясын өндіру арасындағы теңгерімсіздікке байланысты өзгеруде. Дегенмен, кейбір облыстарда, соның ішінде ел астанасы Ташкентте электр қуаты толығымен қалпына келтірілді (Uzdaily, 26.01.2022).
- Қырғызстанның Ирандағы елшісі Турдакун Сыдыков таяуда Иранның энергетика министрі Али-Ақбар Мехрабианмен кездесті. Сыдыков ирандық министрге Қырғызстанның су электр қуатымен таныстырып, түрлі инвестициялық жобаларды, соның ішінде Қырғызстанның аймақтарында орта және шағын су электр станцияларының құрылысын таныстырды. Али-Ақбар Мехрабиан ирандық компаниялардың Иранда да, шетелде де су электр станцияларын салуда үлкен тәжірибесі бар болғандықтан, ирандық тарап Қырғызстанмен ынтымақтастыққа дайын екенін мәлімдеді (Kabar, 26.01.2022).
- Түркіменстан Сыртқы істер министрі Рашид Мередов Үндістан Сыртқы істер министрі Субрахманьям Джайшанкармен телефон арқылы сөйлесті. Тараптар кең ауқымды мәселелерді, соның ішінде сауда-экономикалық ынтымақтастықты талқылады. Тараптар Түркіменстан-Ауғанстан-Пәкістан-Үндістан табиғи газ құбырын салу жобасының барысы туралы пікір алмасып, жоғары мемлекеттік деңгейде қол жеткізілген келісімдерді жедел жүзеге асыру арқылы екіжақты және көпжақты деңгейде жұмысты жандандыру қажеттігін атап өтті (Türkmenportal, 25.01.2022).
- Жақында Тәжікстан парламенті Түркіменстанмен темір жол саласындағы ынтымақтастық туралы мемлекетаралық келісімді талқылады. Парламент депутаттары келісімді ратификациялау халықаралық көлік қызметінің денгейін және екіжақты сауда көлемін арттыруға мүмкіндік беретінін мәлімдеді. Сонымен қатар, келісім Каспий теңізі арқылы өтетін транзиттік теміржол мен Түркіменбашы Түркімен портын пайдалану арқылы екіжақты ынтымақтастықты нығайтуға ықпал етеді. Парламенттің тиісті комитеттері өз қорытындыларында келісімді бекітуді қолдады (ASIA-Plus, 24.01.2022).
- Газпром Экспорт мәліметтеріне сәйкес, Газпром 2021 жылы «Көгілдір ағын» табиғи газ құбыр желісі арқылы Түркияға рекордтық көлемде газ жеткізген. Компания 15,98 миллиард текше метр газ жеткізді, бұл құбыр 2003 жылы пайдалануға берілгеннен бергі ең жақсы жылдық нәтиже. Жеткізу көлемінің өсуі Түркиядағы 2021 жылы 61 миллиард текше метрге бағаланған газды тұтынуының тарихи рекордымен тұспа-тұс келді (TASS, 28.01.2022).

Қоғам және мәдениет

- Түрік Ұлтымақтастық және үйлестіру агенттігі (ТІКА) Іскерлік білім беру бағдарламасы (İŞDEP) аясында Өзбекстанда алғашқы Іскерлік түрік және түрікше мамандану курсын ұйымдастырды. Оқыту бағдарламасы Түркияда оқығысы келетін немесе жұмыс істегісі келетін студенттер үшін тиімді екені анықталды. Іскерлік түрік тілін жақсы меңгеру Түркия мен Өзбекстан арасындағы экономикалық қызмет пен ынтымақтастықтың дамуына ықпал етеді деп күтілуде (Tika.gov.tr, 28.01.2022).
- Өзбекстанның Ыстамбұлдағы Бас консулдығы мен Өзбекстан әйелдерінің құқықтарын қорғау қауымдастығы Түркиядағы өзбек әйелдерінің құқықтарын қорғау мақсатында ынтымақтастық келісіміне қол қойды. Бұған дейін ынтымақтастықтың нәтижесінде 30-дан астам әйел қысқа мерзімде атаулы көмек алған болатын. Құжат адам саудасының алдын алуға, жалақыны реттеуге және уақытша жұмыс орындарын қамтамасыз етуге көмектеседі. Тараптар қолданыстағы ынтымақтастықты жаңа құқықтық деңгейге шығару жөнінде іс-шаралар жоспарын келісті (ASIA-Plus, 24.01.2022).
- Ресей Мемлекеттік статистикалық қызметі Росстаттың мәліметінше, 2021 жылы Ресей халқының саны жарты миллионнан астамға азайған. Алдың ала есептеулер 2022 жылдың қаңтарында Ресейде 145,5 миллион халық болғанын көрсетті; бұл бір жыл бұрынғымен салыстырғанда шамамен 700 000 адамға аз. Алдыңғы ең жоғары халық шығыны осыдан тура 20 жыл бұрын 2002 жылы белгіленді, сол кезде халық саны 686 000 адамға қысқарды. Халық санының күрт азаюы COVID-19 індетімен байланысты болды (Rferrl.org, 29.01.2022).
- Қырғызстанның Түркиядағы елшісі Кубаньчбек Омуралиев Түркия Сыртқы істер министрінің орынбасары Явуз Селим Кыранмен кездесті. Тараптар екіжақты ынтымақтастықтың өзекті мәселелерін, соның ішінде Қырғыз Республикасы азаматтарының құқықтары мен мүдделерін қорғауды талқылады. Алайда қырғыз тарапы азаматтардың ішкі төлқұжаты (жеке куәлігі) негізінде екі елдің шекарасын кесіп өту мүмкіндігіне қатысты ұсыныс жасады (Kabar, 26.01.2022).
- Украина Ұлттық стратегиялық зерттеулер институтының мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздік департаментінің мәліметі бойынша, 350 мыңнан 2,5 миллионға дейінгі украиндықтар Ресей мен Украинаның қос азаматтығына ие. Олардың көпшілігі Қырым мен Донбасста тұрады. Сонымен қатар, Украина азаматтарының 5%-дан 10%-ға дейін басқа елде азаматтығына ие. Сонымен қатар, 5 миллионға жуық украиндықтар шетелде жұмыс істейді және олардың азаматтық алуға мүмкіндігі бар. Атап айтқанда, 130 мың украиндың Венгрия, 100 мыңға жуық украиндың Румыния азаматтығы бар екені белгілі (Ukrinform.net, 26.01.2022).
- Қазақстан 25 елмен әуе қатынасын қалпына келтірді. Қазіргі уақытта 57 ішкі бағыт бойынша 605 тұрақты рейс бар. Қазақстанға халықаралық рейстер толығымен дерлік қайта іске қосылды. Елдер тізімі Әзірбайжан, Германия, БАӘ, Беларусь, Ұлыбритания, Армения, Оңтүстік Корея, Грузия, Үндістан, Нидерланды, Катар, Қырғызстан, Кувейт, Венгрия, Мальдив аралдары, Өзбекстан, Польша, Ресей, Шри-Ланка, Сауд Арабиясы, Тәжікстан, Таиланд, Түркия, Украина және Ұетнамды қамтиды (The Astana Times, 29.01.2022).